

književnoteorijska misao u mađarskoj književnosti u jugoslaviji posle II svetskog rata

beata tomka

Teorija književnosti je pastorče književnog stvaralaštva u većini naših kulturnih sredina. Ako pod pojmom književnoteorijske misli podrazumevamo određenu duhovnost, principe, odnosno zbir radova koji svojim metodama nastoje da osvetle i sistematizuju saznanja o najopštijim poetskim zakonitostima književnog dela, žanrova, literarnih formi, stila — kao sintetizujuće snage teksta — itd., pre čemo naći na nedostatke, nego na značajne poduhvate. Zapadnoevropske književnosti, a od početka 20. veka i istočnoevropske književnosti su dale značajan doprinos ovoj disciplini. Pažnju naših književnika su uglavnom privlačili istorijski ili kritički aspekti što se može tumačiti položajem, čestim istorijskim promenama kojima su bile izložene literature i kulture Srednje Evrope.

ISTORIJSKI PRESEK KRITIČKE AKTIVNOSTI

Mađarska književnost u Jugoslaviji je takođe bila izložena temeljnim promenama. Duhovno, umetničko osamostaljivanje je trajalo godinama, ako ne i decenijama. Nov društveni i istorijski položaj mađarske nacionalnosti u Jugoslaviji je zahtevao novu orientaciju, izlagao ovu književnost novim uticajima. Imajući u vidu da ova teritorija — usled uticaja snažnih kulturnih centara, kakvi su bili Budimpešta i Beč — vekovima nije imala, nije mogla imati poseban kulturni značaj i izgraditi snažnu tradiciju. Periferni položaj se u ovom slučaju može shvatiti ne samo u geografskom, nego i u kulturnom smislu. Između dva rata su mađarski književnici u Jugoslaviji nastojali da osnuju literarne organe, časopise da pokrenu izdavanje knjiga, obezbede prevođeće sa jezika jugoslovenskih naroda i kritičare koji će doprineti boljem upoznavanju ovih literatura. Posle drugog svetskog rata su prošle godine dok se nije konstituisala generacija, koja je bila spremna da se kritički osvrne na tokove i fenomene književnosti jugoslovenskih naroda, odnosno Madara u Jugoslaviji i u Mađarskoj ili na procese svetske književnosti.

Uporedjujući književno stvaralaštvo između dva svetska rata sa književnošću posle drugog svetskog rata možemo zapaziti da je počev od kraja pedesetih, početka šezdesetih godina došlo do značajnih promena u estetskom, kritičkom i vrednosnom smislu. Časopis *Hid* je ponovo počeo da izlazi već u jesen 1945. godine i u ovom organu su se okupile tadašnje najtalentovanije mlade snage i stvaraoci. U posleratnom periodu se u tokove ove književnosti uključuje Ervin Šinko, izuzetna literarna ličnost i kasniji osnivač Katedre za mađarski jezik i književnost u Novom Sadu. Sinkove studije se prvo štampanju u Zagrebu, a šezdesetih godina se pojavljuju u Novom Sadu na mađarskom jeziku značajna dela kao što su *Istorijske književnosti*, knjiga eseja *Epikurovi uvenuli vrtovi* i monografija o velikom mađarskom pesniku kasnog baroka, Čokonaiju. Istorici književnosti pisce posleratnog Hida, nazivaju generacijom pedesetih godina. Od kritičara, eseista ove generacije su najistaknutiji *Bori Imre*, *Major Nandor* i *Deši Aber*. U stvaralaštvu *Imrea Bori* su već četiri decenije u prvom planu istraživanja istorije književnosti Madara u Jugoslaviji, istorije moderne mađarske književnosti, veze između mađarske književnosti i literature jugoslovenskih naroda, i karakteriše ga neprekidna kritička aktivnost. *Nandor Major* je 1968. godine izdao zbirku svojih eseja i studija pod naslovom *Esti órák /Večernji sati/*. Major je pokazivao izuzetan afinitet prema opštим i teorijskim pitanjima umetnosti, a više tekstova je posvetio principijelnim problemima kritike, kritičkih merila, teorije romana, novijih teorija kritike. *Abel Deši* je filozofski orientisan kritičar i teoretičar. Njegovi članci i studije već više decenija grade jedinstveni most između jugoslovenskih, svetskih i mađarskih predstavnika marksističke teorije društva i umetnosti. Počev od sredine šezdesetih godi-

na kritika i eseistika zauzimaju centralno mesto: desetak ili više književnika se bavi aktivno kritikom, i skoro da nema pesnika ili pripovedača koji ne bi pisao eseje. Time je »generacija pedesetih godina« pojačana što se kritike tiče. Od kritičara sa izrazito teorijskim interesovanjem se izdvajaju Banjai Janoš i Vegel Laslo. Kao urednici časopisa *Uj Simpozion*, kasnije urednici Hida odnosno »Madar Soa« i svojim ličnim zalaganjem i uredivačkim konceptcijama utiču na razvoj kritičke i teorijske misli. *Uj Simpozion* je intenzivno uključivao nove saradnike i težio tome, da izgradi svestrani kritički profil. U periodu koji proučavamo su za razvoj i afirmaciju kritičke i teorijske misli svakako od odlučujućeg značaja spomenuti časopisi, *Hid* i *Uj Simpozion*. Teorijsku opredeljenost tokom sledećih godina pokazuju *Magdolna Danji*, kasniji urednik *Uj Simpoziona*, koja se bavi pitanjima teorije teksta i pisac ove studije koja se posvetila istraživanjima poetika proze i narrativnih formi. Teorijska orientacija *Uj Simpoziona* se vremenom obogatila recepcijom strukturalizma, semiotike, hermeneutike i teorijom postmodernističke umetnosti. Za *Lošonc Alpara* je karakteristično filozofsko i društveno-teorijsko interesovanje, a za *Šebek Zoltana* zanimanje za opšta i filozofska pitanja umetnosti i problema vizuelne komunikacije. Spomenuti autori su svojim radom i delima doprineli obogaćivanju naše kritičke literature.

TEORIJSKI IZVORI I UTICAJI

Ovaj kratak pregled bismo mogli upotpuniti razmatranjem nekih osnovnih pritanja: u kojoj meri i na koji način je teorija uticala na razvoj kritičkih principa, kritičke aktivnosti i umetničku orientaciju u naznačenom periodu, zatim da li je ova sredina bila otvorena ili zatvorena pred delovanjem raznih duhovnih i teorijskih uticaja. Isto toliko je važno i razjašnjenje pitanja da li je ova književnost iskoristila one prednosti koje proizlaze iz svog dvojnog položaja. Duhovna i jezička pripadnost mađarskoj kulturi i istovremena duhovna pripadnost jugoslovenskim kulturama su se u posleratnom periodu smatrala i smatralj prednošću, koja se možda ne koristi uvek u adekvatnoj meri. U Jugoslaviju su u proteklim decenijama mnogo ranije prodrla nova shvatanja i koncepte o teoriji društva, ili umetnosti, književnosti, nego mađarsku kulturu. Mađarski kritičari u Jugoslaviji su mnogo ranije upoznali savremene misaone struje i mogli ranije da ih afirmašu, nego kritičari i umetnici ostalih istočnoevropskih zemalja. To nikako ne znači da se doprinos naše kulture može meriti sa vrednostima bogatijih i većih kulturnih sredina, samo ukazuje na specifičnost položaja ove književnosti. Prevodi dela jugoslovenskih teoretičara, filozofa i književnika kao i kritička aktivnost koncentrisana na praćenje delatnosti stranih, jugoslovenskih i mađarskih teoretičara se može smatrati veoma važnom činjenicom u formiraju književnoteorijske misli u ovoj kulturi.

Postavljajući problem u istorijski kontekst treba da se osvrnemo na snažan uticaj marksističke etike i recepciju novog kritičkog marksizma, usled čega se pažnja kritičara usmerila na sociološke aspekte umetničkih i kulturnih fenomena. U posleratnom periodu se Ervin Šinko — zajedno sa Miroslavom Krležom — veoma odlučno suprostavlja vulgariziranju marksističke misli. »Ona /tj. naučna estetika/ nije samo negacija Marks-a, nego i najobičnije ljudske pameti, jer po običnoj pameti svaka teorija o umjetnički lepoti osniva se na materijalnoj podlozi umjetničkih ostvarenja, ali naučna estetika postavlja zahtjev, da se umjetnička ostvarenja osnivaju na njezinim postulatima. Naučna estetika klasificira umjetnička ostvarenja i same umjetnike po stupnju poslušnosti odnosno neposlušnosti prema njezinim pravilima, kao napredne, narodne, dobre, zdrave, tj. pozitivne, odnosno kao reakcionarne, kosmopolitske, zle, trule, tj. negativne.« Šinkovi komentari se delimično odnose i na poznati Krležin referat iz 1952. godine, ali dotiču i niz pitanja od opštег značaja za daljni razvitak estetike misli. Jedan od najsnažnijih uticaja dolazi prema tome Šinkovim i Krležinim posredstvom, a ogleda se u negiranju dogmatskog tretiranja umetnosti karakterističnog za državnu »socijalističku« estetiku pedesetih godina. Ovi stavovi neposredno utiču na razvijanje kritičkog odnosa prema dogmatskom poimanju umetnosti i književnosti, a s druge strane na prihvatanje marksističke estetike kao osnove za razmatranje ideoloških pitanja umetnosti. Nešto kasnije se u temelje književnoteorijske misli ugrađuje estetika Đerda Lukača. Lukačeva filozofija, estetski sistem, naučne metode obezbeduju stručna polazišta za interpretaciju istorijskih, savremenih ili upravo teorijskih problema književne produkcije. Kritičari sedamdesetih godina pokazuju afinitet, pored Lukača, i prema ostalim predstavnicima napredne filozofske grupe *Vasárnapi Kör* (*Nedeljni kružok*). Lukač, Bela Fogaraši, Lajoš Filep, Arnold Hauzer itd. su začetnici progresivne filozofije društva i umetnosti. Njihova opredeljenost je potvrđena kasnijom reputacij-

jom, kao na primer Hauzerova poznatost u Evropi i van Evrope. Osim Lukačeve estetike najsnažniji uticaj imaju njegovi rani radovi, kao što su teorija romana i eseji. U jugoslovenskoj madarskoj književnosti za jednu celu generaciju eseji predstavlja dominantni žanr i osvetljavanju principijelnih pitanja, a i subjektivnog kazivanja.

Recepција marksističke estetike i filozofije se proširuje novim imenima, kao što su neposredni sledbenici Lukača, Agneš Heler, Ferenc Feher, a takođe i levo orientisanim predstavnicima Frankfurtskog kruga, kao što su Ernst Bloch ili T. V. Adorno. Nandor Major, Abel Deši, zatim Laslo Vegel, János Banjai, Alpar Lošonc su svojim studijama, recenzijama, objavljuvaju preveda teoretskih dela doprineli tome, da se horizonti domaće kulture obogate delima M. Hajdegera, V. Benjamina, J. Habermasa, L. Kolakovskog, K. Kosika, A. Gramšija, H. Markuzea. Časopis UJ Simpozion 1975 godine posvećuje tematski broj sporu marksizma i ekspresionizma. Pored studija i dokumenata se štampaju i tekstovi mislioca evropske književne levice perioda između dva svetska rata. UJ Simpozion i Hid i u svojim narednim godištima živo prati novije tokove marksističke estetike i teorije društva. Istakla bih i kontakte sa značajnim jugoslovenskim teoretičarima i estetičarima kruga Praxis. P. Vranicki, M. Marković, Lj. Tadić, G. Petrović, D. Grlić, zatim kritičari kao Sveti Lukić, P. Matvejević, S. Lasić, M. Solar su prisutni u madarskim organima. Neki od njih imaju i zbirke studija prevedenih na madarski jezik, izdatih u Forumu.

Na kritičke metode i teorijska shvatanja sedamdesetih godina snažno deluje strukturalizam. I ovoj struci su posvećeni prikazi, prevodi. R. Bart, J. Kristeva, C. Todorov, Ž. Ženeti pomažu formiranje gledišta i analitičku metodu mlađih kritičara i teoretičara. Posebno se ceni stvaralaštvo grupe oko francuskog časopisa *Tel Quel* i *Poétique*. Pored pisaca ovih redaka, Alpar Lošonc se okreće dubioznom ispitivanju teoriji jezika francuskih mislioca, M. Fukoa, Ž. Deleza, J. Kristeve. Lošonc istražuje filozofske, lingvističke, socio-psihološke aspekte jezika, gramatičke vlasti, a ovom krugu pitanja pristupa sa stanovišta filozofije prakse koju zastupa A. Heler, J. Habermas, L. Altise. Strukturalistička-semiotička orientacija je izvor više radova posvećenih teoriji naracije, generativnoj gramatici, teoriji teksta, poetici i retorici.

Od izrazito književnoteorijskih koncepcija koje su ostavile osetljive tragove na kritičku misao, moramo se osvrnuti na stavove teoretičara kritike i žanrova, kao što su K. Kodvel, Z. Eliot, R. Vajman, R. Velek, O. Voren, A. A. Ricards, M. M. Bahtin, R. Jakobson, C. Todorov. U redosledu ovih imena se nazire i vremenski sled upoznavanja teorija navedenih autora, što u glavnim crtama odgovara i redosledu štampanja njihovih dela u Jugoslaviji. I to je jedna činjenica u prilog iznete opaske o posredničkoj ulozi jugoslovenskog izdavaštva i otvorenosti naših kultura za prihvatanje i kritičku recepciju novih teorijskih rezultata stranih književnosti.

Kao što sam već spomenula, strukturalizam i semiotika su doprineli usavršavanju metoda analize književnosti tekstova i ostalih kulturnih ili društvenih fenomena. Povećava se broj temeljnih analiza tekstova i dela, a u teorijskim razmatranjima se uzimaju u obzir aspekti koji su — sledeći ruske formalnosti — primenili francuski istraživači. Anglosaksonska nova kritika je više godina stajala u prvom planu, a usled francuske kritičke ekspanzije se povlači u pozadinu. Francuski i talijanski, kao i sovjetski naučnici, proširuju krug interesovanja i uvlače u svoja ispitivanja i do tada ne istražene oblasti počev od svakidašnjeg života, mode, do retorike usmenog i pismenog izražavanja, konkretnе umetnosti itd. Ova raznovrsnost unosi promene i u kritičku aktivnost: pored strukture književnog teksta i kompozicije, proučavaju se i ne verbalne umetnosti, pojave vizuelne komunikacije, novi mediji, jezik televizije, filma, avangarde i postavangardne forme.

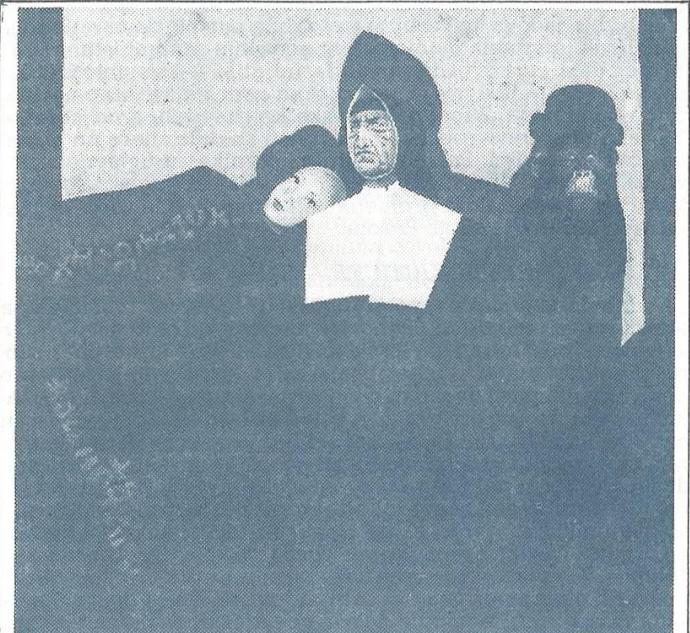
Težište istraživanja se posle talasa strukturalizma u evropskoj nauci postepeno pomeralo na istorijska pitanja literaturе. Ne radi se o procvatu klasične discipline istorije književnosti, nego o istorijskim aspektima recepcije, razumevanja, interpretacije. Teoriji žanrova, teksta odnosno hermeneutičkim problemima se prilazi dijahronijski. UJ Simpozion 1982 godine posvećuje tematski broj hermeneutici u kojem objavljuje opširniju studiju A. Lošonca o odnosu hermeneutike i filozofije prakse. U ovim razmišljanjima posebno mesto pripada Hajdegerovoj i Gadamerovoj teoriji.

TEORIJA KRITIKE I ŽANROVA

Šezdesetih godina je jedna od dominantnih tema pojama i svrha kritike, kritički metodi, dostignuća i mogućnosti savremene kritičke teorije, zatim sistemi vrednosnih kriterija i merila. Nandor Major posvećuje više napisa ovom krugu pitanja. 1965

godine se na stranicama Hida detaljno bavi knjigama. A. A. Ricardsa, Dž. Eliota, K. Kodvela, Teorijoim književnosti Veleka i Vorena itd. Pod naslovom *O našoj kritici* piše sledeće: »U poslednje vreme nailazimo na nekoliko primamljivih eksperimentata u kojima pojedini kritičari prevazilaze nedostatke dosadašnjih kritičarskih nastojanja. Impresionističku kritiku prevazilaze strukturalnom analizom dela, koja sintetizirajućom analizom dopire do srži dela; prevazilaze kritiku koja se bazira na uživljavanju u delu s time što delu prilaze određenim kriterijima. Prevazilaze i inventarišu kritiku s time, što se ne zadovoljavaju nabrojanjem konstruktivnih elemenata, nego se bave njihovim kvalitetima i funkcijom, a kriterije ne podređuju nama, današnjici ili sutrašnjici, nego ih pronalaze u stabilnim estetskim principima, mada za sada samo u najosnovnijima: naša kritika tek traži prave suptilne aspekte.« Iz ovog fragmenta sa da videti koje su bile karakteristike kritike pre uvodenja svestranijih, stručnijih kriterija, principa i merila u ovu aktivnost.

U isto vreme se objavljuje sve više napisa o teoretskim aspektima kritike, a UJ Simpozion 1968 godine pokreće anketu među svojim saradnicima o konkretnim pitanjima domaće kritike i opominje ih da posvete pažnju i društvenoj kritici. Više desetina članaka se bave nerešenim pitanjima kritike.

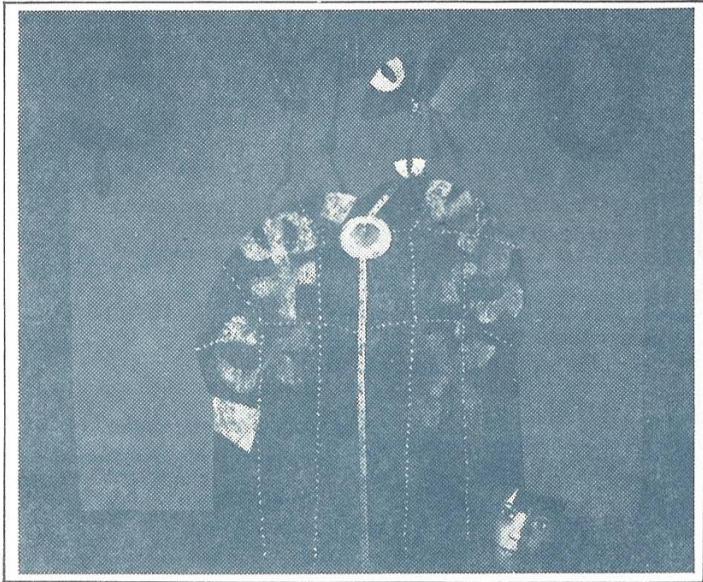

Izneti stavovi, kao i sama činjenica da se pokreće ova akcija potvrđuje značaj kritike u ovoj sredini i u ovom razdoblju. János Banjai se u članku pod naslovom *Kriteriji i književni standard* veoma oštro osvrće na nedostatke takvih literarnih merila, koji bi obezbedili objektivno i adekvatno vrednovanje književnih produkata. Zanimljiva je teza, da se kriteriji ne mogu uvoziti, nego ih stručnim prilazom treba apstrakovati iz same književnosti i odredene nacionalne literature: »Ova pusta panorama ('naše kritike') potiče iz nekih objektivnih razloga. Prvo: nedostatak kriterija, nerazvijenost kritičkog jezika i pojmovnog sistema. Drugo: nedostatak književnih standarda u smislu teza Antuna Soljana. Objektivni razlozi su medusobno povezani iznutra. Nedostatak kriterija i kritičkog pojmovnog sistema dovodi do zamagljivanja nivoa literarnog standarda. Proces se može i obrnuto posmatrati. . . Tu se radi o odlučno formulisanim, živim i delotvornim kriterijima, koji ne bi bili apstraktni i projektovani u neki prazni prostor, nego na realni svet vrednosti konkretnog dela.« Ovo stanovište je Banjai u više navrata zastupao i obrazlagao. Nezaobilaznim smatra — po Kročeu — tri kritičke funkcije: umetnost, ukus i reproduktivnu maštu. Sve to dopunjuje teorija /sistem pojmove/ i periodizacija kao deo istorije književnosti. Ovako shvaćena književna kritika se ne oslanja ni na čistu teoriju, ni isključivo na istorijsko shvatjanje, nego ih sjeđinjuje, što odgovara prirodi književnog dela. I kritika, i književno delo su deo istorijskih procesa, ni jedan se ne može interpretirati istrgnuto iz istorijskog konteksta u kojem je nastao.

Sumiranjem postignutih rezultata madarske kritike u Jugoslaviji je posvećeno više studija. Laslo Vegel u svom napisu *Beleške o situaciji naše kritike* ukazuje na okolnosti neophodne za zdrav i dinamičan razvoj kritičke aktivnosti: »Poboljšanje stanja je u zavisnosti od tempa demokratizacije našeg duhovnog života. Jugoslovenska duhovna praksa nas opominje da mladi

madarski intelektualac u Jugoslaviji treba što energičnije da sudeluje u borbi za usavršavanje demokratske duhovne prakse. Sudbina kritike je u nerazdvojivoj povezanosti sa sudbinom demokratizma. To treba svaki kritičar da zna.« O društvenoj uslovjenosti kritike piše i Ištvan Bošnjak. Imre Bori 1968. godine iznosi teze o našoj kritici: »Intelektualno držanje – duhovna produktivnost i stvaranje vrednosti – kritika – autonomna ličnost... istovremeno i u obrnutom redosledu: autonomna duhovnost – kritika – duhovna produktivnost i produkcija vrednosti – intelektualno držanje. Medusobni odnosi navedenih faktora su elementi stanja svesti kao prirodnom preduslovu kritike. Ako i jedno nedostaje od ovih elemenata, duhovnost je okrnjena, svest je havarisana, kao što to potvrđuje dosadašnja istorija našeg duhovnog života i kao što se time susrećemo u pojedinim pojavama i dan danas.« /O kritici – kod nas/ Godinu dana kasnije Banjai ponovo objavljuje studiju o madarskoj kritici. Argumentovanim istupanjem se zalaže za afirmisanje zamisli o društvenoj uslovjenosti i društvenoj funkciji kritike. Nikako ne smemo potceniti značaj kritičkog prilaza i književnim pojavama, i samoj kritici, jer se položaj kritičke misli u nas u mnogome promenio zahvaljujući baš ovakvim i sličnim stavovima.

Od sredine sedamdesetih godina se sve više pažnje posvećuje još neistraženim teorijskim područjima. Poetika lirske, odnosno proznih formi je posle drugog svetskog rata bila potisнутa u drugi plan ne samo u našoj književnoj nauci, nego i u ostalim zemljama. Generacija koja se kriticom aktivnošću uključila u tokove književnosti početkom sedamdesetih godina, naišla je puno inspirativnih teorijskih poduhvata kako u jugoslovenskoj, tako i u stranoj literaturi, ali i na nedostatke teorijske misli. Raskorak između teorije i književne produkcije se najjasnije pokazao u oblasti žanrovske transformacije literature našeg doba i nepostojanju odgovarajućih teorijskih pojmoveva za njihov opis i sistematizaciju. Evropske književnosti sa velikom teorijskom i estetskom tradicijom, kao što je na primer nemacka književnost, su tek više godina posle rata nastavile sa intenzivnim istraživanjima ove oblasti.

Sve sistematičnije proučavanje istorijskih pitanja književnosti i medusobnih kontakata susednih književnosti je nametalo potrebu iskristalisanja principa, pojmoveva i metoda. Prve studije sa jasnim teorijskim zahtevima su bile posvećene lirske delima, za kojima slede radovi o opštim genološkim problemima moderne proze, formi savremenog madarskog romana i novele. Lirske formama i jezikom su sa bavili J. Banjai i L. Vegel. Momentalno ova istraživanja nastavlja Magdolna Danji. Pisac ove studije je nastojao da na osnovu novih saznanja madarske, domaće, francuske i nemacke teorije žanrova izradi nacrt za poetiku kratke priče. U svojoj monografiji objavljene 1986 godine se oslanja na teoretske postavke francuskog naratologa i nemackih poetičara proze. Svoja istraživanja je sa savremenim madarskim kratkim prozama proširila i na uporednu obradu novelistike u hrvatskoj i srpskoj književnosti 20. veka.

ISTRAŽIVANJA ISTORIJE KULTURE I KNJIŽEVNOSTI

Iz dosadašnjeg pregleda kritičke aktivnosti se jasno vidi da teorijska istraživanja sve do skora nisu bila u prvom planu naše književnosti. Razlog najverovatnije ne leži u indiferentnosti

ti prema teorijskim aspektima i disciplinama, čak ni u neupućenosti, nego u potrebi da se prvo sakupe podaci potrebni za izradu istorije madarske književnosti u Jugoslaviji. Druga oblast ima za cilj da pruži vid u kontaktu između ove književnosti i literatura jugoslovenskih naroda. Imre Bori je dao veoma vredan doprinos ovoj oblasti i postavio temelje književnoistorijskih istraživanja u nas. Od velikog broja njegovih rada se više štampalo i na srpskohrvatskom jeziku, između ostalog i Književnost jugoslovenskih Madara (1976). U centru pažnje Ištvana Selja i Ištvana Bošnjaka staje problem istorije kulture, a više saradnika Instituta za madarski jezik, književnost i hungarološku istraživanja izučava istoriju madarskih pozorišta i štampe u Jugoslaviji. Takođe se proučava folklorna tradicija: Karol Jung se bavi i komparativnom folkloristikom. Više edicija Forum-a, odnosno Instituta nastoje da domaćoj stručnoj i široj publici omoguće sticanje uvida u ove rade. Pored studija, eseja, kritičkih zbirki u zadnje dve decenije se publikovalo više monografija o literarnim opusima, kao što je Krležino, Šinkovo, Kostolanićev itd.

PUTEVI ESEJA I KRITIKE

Kritika i esej svakako nisu središnji žanrovi teorije, niti mogu da zamene detaljno razradene studije o principijelnim pitanjima književnosti. Možemo li ih onda uopšte uzeti u obzir u našim razmatranjima? Na osnovu položaja koje su više decenija zauzimali u našoj književnosti, kao i tematskog ustrojstva više istaknutih teoretičara – kritičara možemo zaključiti, da su upravo ove forme pripremile put današnjim i budućim teorijskim istraživanjima. Podsetila bih ponovo na dela mladog Lukača, koja su sintetizovale i misaone, i subjektivne sadržine, a nisu poremetile specifičnost eseističkog kazivanja. Ovi tekstovi su imali velik uticaj na formiranje kritičke svesti i duhovnog opredeljenja naših kritičara, razvijali njihov afinitet prema teorijskom razmišljanju i potrebu za sagledavanjem literarnih fenomena iz ugla filozofije, poetike, teorije.

Nastojanja, poduhvati, dela, rezultati na koje smo se pozivali sigurno su doprineli tome, da se u madarskoj književnosti u Jugoslaviji promeni status kritičke misli i književna istraživanja steknu određeni status u ovoj kulturi. Istovremeno se ne možemo pozivati na takve doprinose književnoj teoriji, koji bi se po svom značaju mogli prerasti u kulture. Književna eseistička i kritika je svakako mnogo bogatija i temeljiti, nego pre tri–četiri decenije, mada se u najnovije vreme ponovo povukla u pozadinu. Tome je doprinela i kulturna politika i oskudne mogućnosti, da se potencijalne snage usavršavaju, da nesmetano mogu pratiti dostignuća stručne literature itd. U našoj kulturi sadasnji trenutak ne karakteriše ekspanzija teorijskih istraživanja, mada se baš u ovo vreme objavljaju ili čekaju na štampanje izuzetno važni teorijski radovi. Opet se suočavamo sa već spomenutim odnosom kritičke aktivnosti i teorijskih poduhvata: u toj meri su upućeni barem u ovoj sredini jedna na drugog da se rezultati ni ne mogu očekivati, ako se kritika ne afirmiše istom snagom, kao pore dve decenije. Ako bismo sveli broj najuticajnijih misličica ili teoretičara na ona najkarakterističnija imena i duhovnosti, opet bi morali istaći dela Lukača, Krleže i Šinka. Ovi podsticaji se ne mogu svesti na pasivnu recepciju njihovih konceptacija umetnosti, književnosti i društva, jer su između ostalog delovali i svojom ličnošću, držanjem, duhom i društvenom angažovanom. Šinkov i Krležin odnos, prijateljstvo i savezništvo je paradigmatično za sve one književnike, koji su u specifičnosti položaja madarske kulture u Jugoslaviji pronašli izvore, nadahnute, ali shvatili i obvezu istraživanja dodira ovih kultura. Jedan od vidova ove aktivnosti je i otvorenost prema književnoteorijskoj misli jugoslovenskih naroda, koju smo u ovom pregledu sveli na pojedine značajne kontakte.

U jednom svom nedavnom istupanju je to Janoš Banjai formulisao ovako: »Zbog toga mi se čini da je jedan od pravnih načina kritičkog mišljenja i kritičkog procenjivanja u jugoslovenskim književnostima određena vrsta komparativne kritike, koja će o vrednostima konkretnog dela govoriti uvek i u odnosu na sistem vrednosti koji zovemo književno jugoslovenstvo. Nije nimalo lako pripremiti se za takvo kritičko mišljenje. Za bila dužnost da sagledamo sve one probleme koje nameće i istorija i sadašnjost naših kultura, umetnosti i duhovnosti.«

Mnogo rada naših kritičara je doprinelo ostvarivanju ovog cilja. Neki esejisti, mislioci su pronašli svoje mesto i u širem shvaćenom kulturnom kontekstu jugoslovenske zajednice. Sve to nas obavezuje da još sistematičnije radimo na razvijanju književnoteorijske misli, kritičkih sistema, metoda koji bi služili što produbljenijim istraživanju medusobnih prožimanja kultura koja se nalaze u našem prostoru. Možda je utopija, ali bih volela verovati u tek nastupajuća vremena u kojima bi nam bila dužnost da sagledamo sve one probleme koje nameće i istorija i sadašnjost naših kultura, umetnosti i duhovnosti.